

J. Derrida, J. Habermas, Le “concept” de 11 septembre, Dialogues à New York (octobre — décembre 2001) avec Giovanna

Borradori, Paris: Galilée, 2004

În data de 11 septembrie 2001 am stat cu toții în fața televizoarelor nevenindu-ne să credem ceea ce vedem. În decorul american cu care eram cu toții obișnuiți datorită mulțimii de filme pe care le-am consumat avea loc un eveniment atroce pe care, într-o primă fază, ne simțeam incapabili să-l deosebim de ultimul film SF urmărit. Pentru prima dată a schimba canalele nu mai însemna nimic: toate televiziunile din lume difuzau aceeași imagine pe care o reluau la nesfârșit. Iar noi priveam cu gurile căscate cum al doilea avion, alb-negru ca într-un film de epocă, lovea unul dintre turnurile gemene ale World Trade Center-ului, cum un avion venit parcă din altă lume lovea în ordinea mondială, în economia mondială și în orgoliul statului care constituia centrul acestei lumi. Dar în acele momente toate aceste simboluri erau estompate de șocul pe care orice om din această lume l-a avut când a realizat că ceea ce vede nu este un film, o ficțiune, ci că omul care sărea de la etajul al 90-lea care era în flăcări, și care apărea pe ecranele noastre ca un punct gri, era un om real, viu și care în câteva secunde va fi mort. După primele câteva vizionări ale imaginilor primele bănuieli apocaliptice au început

să se înfiripe în mințile noastre. Să fie vorba de un nou război mondial? De un sfârșit al lumii sub zeci de ciuperci nucleare? Pentru prima dată Statele Unite păreau cu adevărat aproape de noi, atât de aproape pe cât de probabil era ca furia lor nucleară să bulverseze pacea mondială cu care am avut timp să ne obișnuim și s-o considerăm garantată în ultimii 50 de ani în care războaiele n-au încetat să se desfășoare dar o făceau în mod discret, în zone pe care nu întotdeauna știam să le arătăm pe hartă. În acele momente 11 septembrie era o realitate fără nume, un eveniment ce se impunea cu forța cu care se impune piciorul patului în momentul în care te lovești cu degetul mic de el. Dar, într-o lume în care istoria se produce instantaneu, n-a fost nevoie de mult timp pentru ca evenimentul să capete un nume convențional, “11 septembrie”, nume care să servească demersului de conceptualizare, respectiv de asumare, apropiere, disecare și clasare, metodă proprie culturii occidentale, prin care aceasta face să dispară prin asimilare tot ce nu corespunde cadrelor ei de înțelegere.

Astfel, la două luni de la eveniment, Giovanna Borradori reușea să obțină câte un interviu cu privire la evenimentul din 11 septembrie de la cele două voci majore ale filosofiei zilelor noastre: Jürgen Habermas și Jacques Derrida. Aceste interviuri au constituit nucleul cărții *Le “concept” de 11 septembre*¹. Putem, deci, examina în această carte primele impresii pe care evenimentul ce va rămâne înregistrat în istorie sub numele de “11 septembrie” le-a lăsat asupra culturii mondiale. Este vorba despre o primă încercare de conceptualizare, ușor forțată, având în vedere lipsa de distanță istorică ce caracterizează opiniile celor doi mari filosofi. Cu toate acestea, ea nu este lipsită de valoare, dimpotrivă, este o mărturie autentică a opiniei publice a acelei perioade, o mărturie venită nu din partea oricui, ci chiar a creatorilor de opinie. Putem identifica ideile lui Habermas și Derrida în politica pe care statele cărora ei

Key words:

11 September, terror, fundamentalism, violence, Jürgen Habermas, Jacques Derrida, Giovanna Borradori, Europe, America

le aparțin au dus-o în legătură cu acest subiect și, de asemenea, putem identifica germenii ideilor care au circulat în Europa și America acelei perioade. Această carte oferă deci o surprinzătoare imagine exhaustivă a relațiilor internaționale datate “11 septembrie”. Cei doi mari filosofi ai lumii occidentale, amândoi europeni, venind din cele două țări cu cea mai grea pondere în Europa, anume Germania și Franța, și reprezentând fiecare opinia publică a țării respective în cea mai înaltă formă a ei, își dau cu părerea asupra unui eveniment ce a marcat izbucnirea conflictului între Statele Unite, cea mai mare putere mondială și reprezentantă a lumii creștine și Islam, luat ca termen general pentru a defini toată acea lume obscură, marginalizată, pe care ne-am dori s-o putem ignora, ce se află mai la est de anumite limite aleatorii. Evident, Statele Unite nu luptă în numele creștinismului, de aceea s-a renunțat la nefericita exprimare cu privire la “cruciada antiteroristă”. De asemenea, adversarul nu este Islamul în totalitatea lui, ca lume musulmană definită prin credința ei, ci terorismul fundamentalist, imposibil de delimitat și de identificat. Dacă ne-am obișnuit să-i privim pe Habermas și pe Derrida ca pe susținători ai unor puncte de vedere în general opuse, în cazul evenimentului din 11 septembrie ei cad de acord asupra unei unice chestiuni: reacția Statelor Unite a fost exagerată. Vom încerca să prezentăm pe rând punctul de vedere al fiecăruia dintre cei doi filosofi. Vom arăta într-o primă parte că poziția pro-democratică a lui Habermas, speranța lui neclintită în posibilitatea dialogului este, pe cât de generoasă, pe atât de imposibil de realizat. În a doua parte a textului vom prezenta viziunea lui Derrida cu privire la fenomenele de auto-imunizare ce caracterizează lumea de după sfârșitul războiului rece expunând dezvoltările, recunoscut utopice, pe care el le aduce în interviul din 22 octombrie 2001, cu privire la conceptul de ospitalitate. În final, vom încerca să privim căderea World

Trade Center-ului din perspectiva zilelor noastre, prin prisma consecințelor pe care le-a implicat. Ne vom întreba asupra posibilității unei soluții a acestei aporii care a ajuns la termenul ei, anume aporia globalizantă a statului democratic unic și asupra perspectivei unei noi ordini mondiale și a elaborării a noi strategii, fie ele de luptă sau de pace.

Jürgen Habermas, cunoscut drept filosof al dialogului, a crescut în Germania de după al doilea război mondial, unde democrația era aplicată cu convingere. Astfel, în toată filosofia lui Habermas străbate acea încredere fără rezerve că democrația, ca încununare a spiritului iluminist și ca izbândă a rațiunii și a consensului asupra pasiunii cu care sunt susținute părerile cu pretenție la universalitate, este singura și cea mai bună soluție politică și că dialogul este unicul mod de a regla conflictele. Întrebat cu privire la 11 septembrie, Habermas descrie evenimentul în cuvinte vii, făcând apel la imaginea unor avioane pline de pasageri și încărcate cu combustibil care devin proiectile vii. Dar șocul acestui eveniment constă, după părerea lui, în special în noutatea și în surpriza pe care o provoacă: teroriștii sinucigași nu pot fi trași la răspundere, obiectivul distrus are o deosebită putere simbolică și întreaga lume este martorul direct acestei atrocități prin intermediul media. Pentru Statele Unite este vorba de o palmă uriașă și neașteptată, iar faptul că sursa ei nu poate fi identificată și că în cazul unei identificări, aceasta nu vizează un stat căruia să i se poată declara război a dat naștere unor reacții exagerate atât în rândul cetățenilor al căror naționalism virulent se pronunță în varii moduri, cât și la nivelul statului care declară război terorismului în general fără a putea prin aceasta identifica vreun dușman precis. Încet-încet, acest concept vag de terorism capătă contur datorită intervenției media și a declarațiilor politice. Dar, odată cu această conceptualizare apar și o serie de confuzii grave. Se pune întrebarea dacă există

vreo diferență între terorismul național, de exemplu luptele de guerilă sau terorismul palestinian, care au cu siguranță un scop politic, și terorismul internațional, al cărui exemplu îl constituie 11 septembrie. Terorismul național ar fi o luptă cu obiectiv politic la finalul căreia teroriștii devin membrii onorabili ai noii societăți pentru libertatea căreia au luptat. Dar Habermas crede cu tărie ca 11 septembrie nu relevă de nici un fel de determinare politică, iar ceea ce poate fi condamnat pentru această atrocitate este fundamentalismul unor oameni ca Ben Laden. Fundamentalismul, acea “dispoziție a spiritului prin care cineva se obstinează să impună propriile convingeri și motivații când acestea nu sunt în nici un caz acceptabile de către toți ceilalți”² este reacția secundară a fenomenului globalizării, care presupune uniformizarea unui sistem social de sorginte occidentală, mai mult, iudeo-creștină, în care anumite culturi se văd marginalizate, umilite, excluse. Fundamentalismul, văzut din această perspectivă, este “o reacție de apărare împotriva angoaselor produse prin eradicarea violentă a unor forme de viață tradiționale”³.

Aceasta fiind situația actuală, Habermas identifică drept cauză a violenței faptul că nu există dialog între cele două părți ale conflictului. “Spirala violenței începe printr-o spirală a comunicării perturbate care, *via* o spirală a neîncrederii reciproce incontroate, conduce la o ruptură în comunicare”⁴. Dacă în interiorul unei societăți unitare apar astfel de conflicte, aplanarea lor revine terapeutului sau justiției, tematizarea verbală a conflictului fiind primul pas spre rezolvarea lui. În contextul conflictelor dintre state apare însă o problemă. Deși există, dreptul internațional actual este încălcat adeseori. El nu reprezintă decât o soluție secundară prea rar luată în considerare atât la nivelul statelor europene, care au luptat câteva secole pentru recunoașterea identității naționale și nu sunt dispuse să renunțe la suveranitatea lor în favoarea binelui mondial, cât și la

nivelul Statelor Unite care, de pe poziția lor de super-putere, preferă să regleze conflictele ce le privesc în tribunale militare proprii. Ceea ce pune în șah dreptul internațional este, practic o unică problemă: incapacitatea de a depăși punctul de vedere al identității naționale și al intereselor naționale spre o ordine ce să vizeze binele general. Habermas prevede însă, în lumina evenimentelor ce au bulversat lumea, o trecere de la dreptul internațional clasic la o ordine cosmopolitică ce are părți bune și părți rele. Este bine ca drepturile omului să fie puse mai presus de suveranitatea națională, astfel încât să se poată interveni în caz de urgență, dar, pe de altă parte, această intervenție este zădărnicită de faptul că organisme ce garantează dreptul internațional și legitimează fiecare stat în acțiunile lui nu dețin o forță proprie care să-i dubleze autoritatea juridică, astfel neavând mijloacele să oblige statele naționale să le respecte deciziile.

Soluția pe care o oferă Habermas, consistentă cu întreaga sa filosofie, este aceea a unui dialog de pe poziții egale, care să se bazeze pe o toleranță reală. Politica nu rezidă, afirmă Habermas reluându-l pe Carl Schmitt, “în capacitatea unei identități colective de a se afirma împotriva altor identități colective altfel constituite”⁵. Este nevoie de o democrație reală, constituțională, care să se hrănească chiar din opiniile adverse ei, pe care le tolerează, făcând astfel din minorități părți integrante. O democrație în care bazele dialogului sunt comune, iar respectul este reciproc este o democrație deschisă, gata să-și modifice propria perspectivă, failibilă așa cum e failibilă orice construcție umană, îmbogățind-o prin dialog și prin acceptarea perspectivei celuilalt. Trebuie astfel eliminată acea violență latentă prezentă în comunicare, ce dă seamă și de caracterul paternalist al toleranței care este adeseori unilaterală, în sensul unei concesi condescendente. În alte cuvinte, soluția lui Habermas este renunțarea la discursurile universaliste,

ideologice și la impunerea valorilor proprii și adoptarea unei poziții de respect reciproc bazat pe acceptarea acelorași norme morale.

Derrida, pe de altă parte, adoptă o poziție mai puțin echidistantă, poziție încă prezentă în opinia publică franceză. Este vorba despre ideea că Statele Unite sunt cele care au creat cadrul în care un eveniment precum 11 septembrie se înscrie, dând dovadă prin aceasta de o paradoxală predispoziție către o auto-imunitate sinucigașă. Eveniment major, atât prin gravitatea lui cât și prin panica pe care a produs-o, inserând în conștiința cetățenilor americani convingerea că ce e mai rău urmează abia să vină, 11 septembrie a încetat să mai fie o simplă dată, devenind numele celei mai îngrozitoare spaimă a oricui, spaima de un necunoscut agresiv care poate lovi oricând și nu poate fi prevenit. Această spaimă poate fi înscrisă sub numele de teroare, o tensiune permanentă vizând viitorul incert și este efectul dorit al oricărui act terorist, desfășurat împotriva unei forțe în fața căreia nu are nici o șansă și pe care o destabilizează inserând teroarea în inima populației civile. În acest context, Derrida observă ceea ce va numi fenomen de auto-imunitate, după modelul biologic al organismului care dezvoltă un sistem de respingere a propriilor sisteme de apărare, producând prin aceasta propria moarte. Acest fenomen poate fi constatat la trei nivele în ce privește Statele Unite și relația lor cu teroriștii. Este vorba, în primul rând, de o agresiune ce vine din interiorul Statelor Unite, sub forma unui avion propriu ce a pornit de pe un aeroport propriu pentru a lovi pe propriul teritoriu într-unul dintre simbolurile principale ale Statelor unite. Dar caracterul sinucigaș, de agresiune auto-indusă, poate fi constatat ca pregătindu-se de mai multă vreme. În timpul războiului rece, Statele Unite au fost cele care au înarmat diverse populații din Orientul Mijlociu, le-au antrenat și le-au pregătit pentru diverse atacuri. Odată cu sfârșitul războiului rece, aceste

populații, “consecință reziduală atât a războiului rece cât și a sfârșitului acestuia”⁶, rămase fără rost se autodistrug trăgând după ele și entitatea care le-a creat. Simbol al comerțului american, World Trade Center cade, victimă a foștilor cumpărători, a foștilor clienți ai Statelor Unite. În sfârșit, atentatul din 11 septembrie și consecințele lui scot în evidență cercul vicios al violenței, paradoxul agresiunii care justifică reacțiile agresive ale victimei făcând ca violența să se perpetueze la infinit. De unde provine însă această simpatie pentru cel mai slab, proprie opiniei publice franceze? Părerea noastră este că ea este alimentată de substratul istoric ce hrănește și determină această opinie publică: este vorba de Revoluția franceză, izbucnirea poporului împotriva asupritorilor cu mult mai puternici, căci afirmația lui Derrida că “recursul la cea mai rea violență este adesea prezentat ca singurul “răspuns” ce poate fi dat unei “urechi surde””⁷ ne duce cu gândul la răsturnarea monarhiei absolutiste în Franța anului 1789. De asemenea, avem exemplul rezistenței franceze din timpul ocupației germane, exemplul prin excelență, cel puțin în mediul european, de terorism de guerilă, vizând eliberarea națională. Chiar dacă este evident că 11 septembrie nu are a face cu o astfel de luptă, care ar putea fi eventual legitimată, în opinia publică franceză a existat întotdeauna o identificare mai degrabă cu acești luptători obscuri decât cu supra-puterea americană care le este în general antipatică pentru simplul fapt că este prima putere în lume. Astfel, Derrida pune în discuție conceptul însuși de “terorism”, deconstruindu-l prin demonstrația că ceea ce denumeste el se modifică în funcție de cel care îl folosește. Făcând aceasta, Derrida extrapolează sensul de “terorism” până la a afirma că acesta nu ține doar de cazurile în care există violență și morți, ci că putem numi terorism chiar și faptul de “a lăsa să moară” și “a nu vrea să știm că lăsăm să moară” oameni din Africa de exemplu, ce mor de foame și de

SIDA. Derrida se întreabă dacă nu putem vedea în această atitudine “o strategie teroristă “mai mult sau mai puțin” conștientă și deliberată”⁸. Acest punct de vedere pare, pe cât de exagerat, pe atât de răuvoitor, mai ales având în vedere soluția pe care Derrida o oferă. Aceasta constă în regrouparea statelor Europei în jurul unei autorități care să garanteze un drept internațional și care să aibă forța de al impune. Până aici, opinia derrideană coincide cu cea a lui Habermas. Însă Derrida consideră că această forță trebuie să fie laică, orice conotație teologică încă prezentă în ideea de stat suveran, deci de autoritate divină trebuind să fie evitată. Evitând orice conotații religioase este evitată și posibilitatea unor conflicte de ordin religios, idee generoasă în sine, dacă n-am putea citi printre rânduri că autoritatea în jurul căreia ar trebui să se grupeze țările europene este Franța, singurul stat european unde laicitatea a mers atât de departe încât a surclasat drepturile omului⁹, or mare parte dintre statele Europei sunt state declarat catolice care ar avea un cuvânt de spus în ce privește acest proiect. În sfârșit, în completarea acestei democrații dotate cu forța de a-și impune punctele de vedere dar nerelevând de autoritatea vreunui stat, fie el chiar și un stat mondial, Derrida dezvoltă ideea unei ospitalități necondiționate care ar trebui să ia locul toleranței creștine, caritabile, proprie întotdeauna unui discurs al puterii. Această ospitalitate presupune acceptul incursiunii unui străin, unui altul, în spațiul tău și acceptarea lui ca atare, ca și altul, fără nici o încercare de asimilare. Aceasta ar fi soluția unei democrații “à venir”, care se află pentru totdeauna în această situație de promisiune irealizabilă, un fel de soluție tip Habermas dusă la extrem.

Acesta a fost felul în care 11 septembrie a fost tematizat, conceptualizat, analizat înainte ca anul 2001 să ia sfârșit.

Există oare între naivitatea viziunii lui Habermas, care dorește o democrație bazată pe dialog în contextul

absenței unei limbi comune și a unei dorințe de comunicare, și scepticismul lui Derrida, care consideră orice formă de dialog un atentat la integritatea culturală a celuilalt, o cale de mijloc? Conștientizarea nevoii unei noi filosofii a politicului, a eticului și a socialului este marea consecință de lungă durată a evenimentului din 11 septembrie, iar noi vom avea ocazia să participăm, probabil, la acest demers în anii care urmează.

Note:

¹ Cartea a apărut sub titlul original *Philosophy in a time of terror* în 2003 la The University of Chicago Press.

² Ibid., p. 61.

³ Ibid., p. 63

⁴ Ibid., p.68

⁵ Ibid., p. 72.

⁶ Ibid., p.150.

⁷ Ibid., p. 181.

⁸ Ibid., p.162-163.

⁹ Avem în vedere ceea ce astăzi e cunoscut sub numele de “problema voalului” și care, chiar dacă în formularea juridică nu atentează direct la drepturile musulmanilor, a fost percepută de opinia publică drept o măsură de a interveni în cultura musulmană pentru a elibera femeile de autoritatea exclusiv masculină.